

Vytautas MAŽIULIS
Vilniaus universitetas

APIE VARDUS *Trakaĩ* IR *Galvỹs* (*Gálvė*)

Trakų štai garbinga pilis!
Garsius jos valdonus užmigdė kapai,
O ji tebestovi dar vis.

Maironis

I. Miesto vardas *Trakaĩ* ir jo kilmė

§ 1. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės metraštyje pasakojama, kad jos valdovas Gediminas (valdęs 1316–1341 m.) iš savo sostinės Kernavės išvykęs medžioti ir už penkių mylių nuo Neries girioje radęs gražią kalvą, apsupą ažuolynų ir lygumų, ten įkūręs naują sostinę, kurią pavadinęs vardu *Trakai*; jis – ne *Trakai* (baritonas), o *Trakaĩ* (iš senovės oksitonas), žr. § 3 (ir išn. 5), plg. ir šio vietovardžio vartoseną (oksitonišką) garsiajame Maironio eilėraštyje „Trakų pilis“. To metraščio pasakojimas, matyt, turi tiesos, tačiau pats vardas *Trakaĩ*, perimtas iš *Senujų Trakų* pilies vardo, bus atsiradęs turbūt dar prieš Gedimino laikus. Vėliau už 4 kilometrų nuo Senujų Trakų įsikūrė ež. *Galvio*¹ pusiasalio pilies *Trakaĩ* ir, pagaliau, to paties ežero salos pilies *Trakaĩ*, pavadinami ir *Naujaisiais Trakaĩs*².

§ 2. Lie. vietovardžio (vv.) *Trakaĩ* (bei panašių kitų vv. ir net pvd.)³ kilmė iki šiol nėra aiški (plg. Fraenkeli LEW 1109 su liter.) ypač dėl to, kad ir dabar neišaiškinta, kodėl ir kaip žodžiui lie. (sg.) *trãkas*, išlaikiusiam senovinę reikšmę „iškirsta bei išdeginta miško vieta“ = „lydimas“ (plg. LKŽ XVI 538 s. v. 1 *trãkas* 2), atsirado homonimas (subst.) *trãkas* „trakimas, siautimas, šėla“ (ibid. s.v. 2 *trãkas*) ir net adj. (masc.) *trãkas* „patrakęs, pašėlęs“ (ibid. s.v. 3 *trãkas*).

§ 3. Lie. (vv.) *Trakaĩ* = *trakaĩ* yra žodžio (sg.) *trãkas* „lydimas (kirtimas, skynimas)“ lytis (plurale collectivum)⁴ *trakaĩ* „lydimai (kirtimai, skynimai)“, oksito-

¹ Šis ežeras vadinosi ir vadinasi *Galvỹs* (*Gaĩvio*), o ne *Gálvė* (*Gálvės*), žr. II dalies § 2–3.

² Būtent šiuos *Trakius* ir apdainavo, kaip minėta (§ 1), Maironis eilėraštyje „Trakų pilis“ (1892 m.).

³ Žr. Vanagas LHEŽ 347; idem, Lietuvos miestų vardai, Vilnius, 1996 250t.; LPŽ II 1059 (s.v. *Trãkas*).

⁴ Dėl to plg. vertingus B. Stundžio tyrinėjimus, pvz.: The category of collective and the development of nominal accentuation in East Baltic languages, – Colloquium Pruthenicum primum, Kraków, 1992, 151tt.

niška⁵. Jos reikšmė nuo seniai bus buvusi ne tiek (ne vien) „lydimai“, kiek „lydimų vietoje apsigyvenę (ar dirbę) žmonės (jų kolektyvas)“ = „trakininkai“; tarmėse šalia tokios *trakaĩ* „trakininkai“ (pl.) nesunkiai galėjo atsirasti ir įsigalėti lytis (sg.) *trãkas* „trakininkas, trakiškis“ (> pvd. *Trãkas* LPŽ II 1059)⁶, kuri (o ne *trãkas* „lydimas“, taip mano A. Vanagas LHEŽ 347) veikiausiai slypi ir žodžiuose (vv.) *Trak-ėlis* (up.), *Trãk-upis*, *Trãko upelis* ir pan. (dėl jų lokalizacijos žr. Vanagas l.c.).

§ 4. Tas „trakininkų“ darbas, miške (girioje) atliekamas kirviu ir ugnimi, žmonėms bus atrodęs ne vien kaip lydimų darymas, bet ir kaip šventų miškų/girių gadinimas (medžiai bei miškai anuomet atrodė visiems daugiau ar mažiau šventi). Dėl to manyčiau, kad subst. *trãkas* „lydimas“ ir adj. (masc.) *trãkas* „page-dęs, patrakęs, pašėlęs“ (la. *traks* „t.p.“) bei subst. *trãkas* „patrakimas“ (apie šiuos tris žodžius jau esu užsiminęs § 2) ir adj. *trãknas* „sugadintas (apie šiaudus)“ – visi jie iš kilmės suponuoja verb. balt. (dial.) **trek-* „gadinti (gesti), naikinti, (iš)trinti ir pan.“ (> lie. *trėk-ial/trėk-ti* „t.p.“, LKŽ XVI 746t.), kurį laikau determinatyvo **(e)k-* išplėstu verb. ide. **ter-/tř-* „trinti ir pan.“ (apie jį žr. Pokorny IEW 1070t. s.v. 2 *ter-*).

II. Trakų ežero vardas *Galvỹs (Gálvė)* ir jo kilmė

§ 1. Iš Trakų ežeryno didžiausias yra tas ežeras, kurio saloje stovi garsioji pilis – buvusi Vytauto Didžiojo ir kitų Lietuvos kunigaikščių rezidencija. Tas didelis ežeras (371 ha), kuris gana gilus (vietomis net iki 46,7 m) ir duburingas bei turintis nemaža kranto iškyšulių (plg. § 3–4), oficialiai visur vadinamas (lie.) *Gálvė*. Tačiau toks šio ežero pavadinimas neautentiškas (žr. ir LUEV 42): tikrasis jo vardas – *Galvỹs (Galṽio)*, kuris buvo morfologiškai apslavintas, ir iščia atsirado knyginė (t. y. ne gyvosios kalbės lytis) *Gálvė (Gálvės)*, žr. toliau ir plg. I dalies § 3 bei išn. 5. Tiesa, A. Vanagas LHEŽ 105 bandė spėti, kad šis ežeras turįs du morfologiškai skirtingus variantus: *Gálvė* (plg. ir Toporov PJ II 150) ir *Gálvis*; tačiau pirmasis variantas, kaip sakyta, nėra autentiškas, o antrasis nėra įrodytas⁷.

⁵ Iš senovės oksitoniška (žr. išn. 4) lytis *trakaĩ* = *Trakaĩ* (dar žr. § 1), veikiama vienur lyties (sg. baritoniškos) *trãkas* (žr. anksčiau), kitur dar ir lyties (baritoniškos) gduų-lenkų *Troki* (< lie. *Trakaĩ*), galėjo duoti gretiminę (baritonišką) *Trãkai*. Panašiu būdu greta senovinės (oksitoniškos) *Galvỹs* (ež.) galėjo atsirasti baritoniška (su iš galūnės atitrauktu kirčiu) *Galṽis* (žr. II dalies § 3).

⁶ Nelengva patikėti, kad pvd. *Trãkas* (= *trãkas* „trakininkas“) būtų galėjusi atsirasti tiesiog iš *trãkas* „lydimas (kirtimas, skynimas)“.

⁷ Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus kartotekoje yra vienintelis lapelis (paties A. Vanago 1966 m. užrašytas), kuriame pateikiama šio ežero vardo lytis (lie.) *Gálvis*, bet ji visai neverifikuota. Plg. B. Savukyno lakonišką spėjimą: „*Gálvė* (greičiausiai iš **Galṽis*)“, – LKK VIII 187.

§ 2. Lietuvoje LDK laikais ypač teismų reikalams, kaip žinoma, dažniausiai buvo vartojama vadinamoji kanceliarinė LDK slavų kalba (toliau – ksl.) – savotiškas gudų ir lenkų kalbų „mišinys“. LDK raštininkai (lietuviai ir nelietuviai) iš tradicijos mėgo slavinti lie. vietovardžius. Ne išimtis ir Trakų didžiojo ežero vardas. Jį XVI–XVIII a. Trakų teismo knygoje randame: a) dažniau apslavintą, pvz. ksl. **Galwie** (1782 m.), bet kartais b) ir neapslavintą, pvz. ksl. **Galwis** (1780 m.) = (lie.) *Galvỹs*. Plg. lie. ež. **Īlgis** (*Īlgỹs*) parašymus ksl. raštuose: **Ilgie** (1784 m., iš Smalvų parapijos) ir net **Ilgi** (1784 iš Merkinės parapijos) bei kirilicos raidėmis **Илвзу** (XVI a. iš Telšių, Spruogis 122). Visos šios lytys suponuoja vieną ir tą pačią lytį ež. lie. *Īlgis* (*Īlgỹs*), kuri buvo apslavinta: a) numetus jos galūnę (lie.) -s atsirado ež. ksl. *Ilgi*, o b) prie šios ksl. lyties pridėjus galūnės morfemą ksl. -ie (nepainioti jos su lie. -ie!) atsirado ksl. ež. *Ilgie*. Lie. ež. *Īlgis* (*Īlgỹs*) = la. ež. *Īldzis* bei apeliatyvas lie. *ilgỹs* (*Īlgis*) „tas, kuris ilgas“ (subst. mobile) yra galūnės vedinys (masc.) iš adj. (*o/ā*-kamienio) balt. (dial.) **ilga-* „ilgas“ (plg. Skardžius ŽD 66).

§ 3. Panašiai bus atsitikę ir su lytimi (ksl. *Galwis*=) lie. ež. *Galvỹs*//*Galvĩs* (žr. I dalies išn. 5) (< **duburingas*“, žr. toliau) bei apeliatyvais lie. dial. *galvỹs*//*galvĩs* „savaime pasidariusi kūdra senos upės vagoje“ (LKŽ III 85, plg. A. Vanagas l.c.), t. y. „kūdra, pasidariusi iš buv. upės duburio“. Jos abi (t. y. *Galvỹs* ir *galvỹs*) suponuoja būdvardinį subst. (mobile) balt. **galvja-* (*jo*-kamienį neutr.) „tai, kame yra duburių, kur duburinga“ (plg. § 1) – vedinį (matyt oksitoniską) iš adj. (*o/ā*-kamienio) balt. **galva-* „duburingas“ (neutr. derinant su balt. **ežeran* „ežeras“ neutr.), o šiame (plg. lie. *žalvas*, žr. Skardžius ŽD 377) slypi verb. balt.-sl. **gel-/gīl-* „duobti, durti, kišti ir pan.“ (< ide. **g^hel-/g^hil-*, plg. J. Pokorny IEW I 470t.).

§ 4. Tas balt.-sl. verb. (kaip ir ide. verb.) bus buvęs daugiareikšmis bei enantiosemiškasis⁸, panašiai kaip, pvz., verb. balt.-sl. **ei-* „eiti“ = „išeiti“ ↔ „ateiti“ ir pan.⁹ Reikia manyti, kad verb. balt.-sl. **gel-/gīl-* „duobti, durti, kišti ...“ kartu buvo ir (enantiosemiškai) „i(si)duobti“ ↔ „iš(si)duobti“, „i(si)durti“ ↔ „iš(si)durti“, „i(si)kišti“ ↔ „iš(si)kišti“; iš čia turime:

a) minėtą (§ 3) adj. (*o/ā*-kamienį) balt.-sl. **galva-* „išduobtas, duburingas...“ greta subst. (*ā*-kamienio) balt.-sl. **galvā* „iš(si)kišimas, galva“ > lie.-la. **galvā* (su metatoniniu šaknies akūtu iš cirkumfleksio, žr. dar § 5–6); čia dėl santykio adj. : subst. plg., pvz., lie. adj. *sausas* : subst. *sausà* „sausybė“ (Skardžius ŽD 37);

b) iš to paties balt.-sl. verb. išriedėjo kamiengalio vedinys subst. (*o*-kamienis masc.) balt. **galas* „išsikišimas – galas“ > lie. *gālas* ir kt. Plg. tyrinėjimus: J. Mikkoła BB XXI 224t.; S. Karaliūnas Baltistica VI 47t.; Toporov PJ II 143tt. ir lit.; A. Sabaliauskas Lietuvių kalbos leksika, 113; K. Karulis LEV I 283t.;

⁸ Dėl balt. enantioseminijos žr. Būga RR I 476t.

⁹ Žr. Būga l.c.

J. Pokorny l. c.; bet šie tyrinėjimai vis dėlto neatskleidžia pačios žodžių balt. **galas* ir **galvā* etimologijos, plg. Chr. Stang Lexikalische Sonderübereinstimmungen... 21; Mažiulis PEŽ I 319tt. (ir lit.);

c) iš verb. balt.-sl. **gel-/gil-* turime kamiengalio *-*u-*, slypinčio ir lyties (adj.) **galva-* (žr. anksčiau) segmente *-*v-*, vedinį adj. balt. **gilu-* „išduobtas (įdubęs) – gilus“ (lie. *gilūs* ir kt.).

§ 5. Su pr. (E) *galwo* „galva“ ir kt. (žr. anksčiau) bandoma sieti Ortelsburgo apskrityje (Varmė) XV a. paliudytą (apvokietintą) lytį ež. *Golwen* (Gerullis ON 44; plg. Vanagas l. c.; Toporov PJ II 150), kurios rekonstrukcija bei kilmė iki šiol, deja, nėra paaiškinta. Manychiau, kad ež. (vok.) *Golwen* suponuoja lytį ež. (pr.) **Galvjan* (*jo*-kamenę neutr.), kurios a) galūnė (pr.) *-*an* buvo redukuota į vok. -*en*, b) priebalsinis junginys pr. *-*lvj-* (vokiečių kalbai nebūdingas!) perdirbtas į vok. -*lv-*, c) diftongas vok. -*ol-* (*G-ol-wen*) perteikia, matyt, diftongą pr. *-*al-*; be to, primintina, kad vok. (pr.) vietovardžiuose grafema (vok.) *o* (ypač po guralių ir labialių) gali atliepti ir balsį pr. *ǎ* (= *ɔ*), ir balsį pr. *ā* (= *ɔ*), plg. Gerullis ON 214tt.

§ 6. Kaip anksčiau minėta, greta a d j. balt.-sl. **galva-* „išsikišęs...“ atsiradęs subst. balt.-sl. **galvā* „iš(si)kišimas...“ davė lytį a) ryt. balt. (lie.-la.) **galvǎ* „t.p.“ (su metatoniniu šaknies *akūt*) > lie. (acc. sg.) *gálvą* ir b) lytį sl. **galvā* „t.p.“ (šaknies vokalizmas be metatonijos, t. y. su *circumflexu*) > serb. *gláva/glāvu*, rus. *зóловы* ir kt. Nelengva pasakyti, kokią šaknies priegaidę turėjo subst. pr. (E) *galwo* „galva“ (< * „išsikišimas...“); tos priegaidės atžvilgiu prūsai (vak. baltai), matyt, artimesni buvo slavams, o ne rytų baltams (plg. § 5).

Vytautas MAŽIULIS
Kavarijų g. 276–27
Vilnius
Lietuva